

Martyna Sabała

Brog – gumno – stodoła, czyli o leksyce z zakresu zagospodarowania przestrzeni w XVI-wiecznych przekładach Ewangelii na język polski

XVI wiek to okres licznych tłumaczeń Pisma Świętego na język polski – katolickich oraz innowierczych. Ich leksyka stanowi doskonałe źródło wiedzy o realiach krain, w których żył i nauczał Jezus Chrystus. Na uwagę zasługuje fakt, że do opisu tych realiów często wykorzystywano słownictwo obrazujące życie w polskich miastach i wsiach okresu renesansu. Celem artykułu jest przedstawienie i omówienie leksyki z wybranego kręgu tematycznego, dotyczącego zagospodarowania przestrzeni w XVI-wiecznych przekładach Ewangelii na język polski, a mianowicie leksemów nazywających różnego rodzaju budynki i występujące w nich pomieszczenia.

Na początku przedstawiono sposób gromadzenia materiału, a następnie przeprowadzono analizę wyekscerpowanych leksemów, koncentrując się na wykazaniu synonimii¹, różnic między poszczególnymi przekładami oraz frekwencji poszczególnych wyrazów. W niektórych wypadkach niezbędne było sięgnięcie do podstawy tłumaczenia².

---

¹ W niniejszej pracy przyjęto rozumienie synonimu za Jerzym Kuryłowiczem, który pisał: „Istnienie synonimów przyjmujemy wtedy, gdy tłumacząc dwa teksty XVI w. na nowopolski, stwierdzamy, że dwa różne wyrazy czy wyrażenia odnoszą się do tego samego stanu rzeczy” (J. Kuryłowicz, *Synonimika i kontekst w Zeszytach próbnym Słownika polszczyzny XVI wieku*, „Język Polski” 1958, nr 38, s. 89). Wyjaśniając znaczenie danego leksemu, posłużono się przede wszystkim *Słownikiem polszczyzny XVI wieku*, w którym na końcu hasła słownikowego zostały zgromadzone ciągi synonimiczne. Na potrzeby niniejszego artykułu badano synonimię w obrębie wybranych wersetów z Ewangelii, tzn. próbowano stwierdzić, czy w danej lokalizacji we wszystkich przekładach leksemu określające wybrany desygnat rzeczywiście można uznać za synonimy.

² Posłużono się dostępną online wersją Wulgaty (<http://www.vatican.va/> [dostęp: 1.03.2014]) oraz Ewangelicznym przekładem interlinearnym Biblii (<http://www.biblia.oblubienica.eu/> [dostęp: 1.03.2014]).

Materiał pochodzi z dziesięciu polskich translacji Ewangelii, drukowanych w latach 1551–1599. Wymieniając chronologicznie, są to:

- oba królewieckie wydania Murzynowskiego, tj. z roku 1551 (tylko Ewangelia św. Mateusza) i 1553;
- Nowy Testament z 1556 roku, wydany przez Szarffenberga, a tłumaczony przez Marcina Bielskiego;
- Biblia w tłumaczeniu Jana Leopolda z 1561 roku;
- Biblia Brzeska z 1563 roku;
- dwa przekłady Szymona Budnego z 1570 i 1572 roku;
- Nowy Testament w przekładzie Marcina Czechowica z 1577 roku;
- Ewangelie z przekładów Jakuba Wujka z 1593 i 1599 roku.

Biblie: Szarffenberga, Leopolda oraz Wujka są przekładami katolickimi, których tłumacze posiłowali się Wulgatą. Pozostałe przekłady to tłumaczenia Pisma Świętego z języków oryginalnych. Transkrypcje Ewangelii wszystkich wymienionych przekładów zostały udostępnione na stronie www.ewangelie.uw.edu.pl, w ramach grantu realizowanego w Zakładzie Historii Języka Polskiego i Dialektologii na Wydziale Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego. Pod kierunkiem Izabeli Winiarskiej-Górskiej członkowie zespołu dokonali transkrypcji i krytycznej edycji Ewangelii³. Ekscerpcja materiału była więc ułatwiona, głównie dzięki przeglądarce wersetów równoległych znajdującej się na stronie oraz programowi Ewangelie, stworzonemu w ramach grantu przez Michała Rudolfa.

Na początku prac z Biblii Leopolda wyekscerpowano leksemy dotyczące zagospodarowania przestrzeni. Jest to pierwsze pełne wydanie Biblii w języku polskim. Tłumacz próbował „zachować dotychczasową tradycję, czyli oddać wiernie tekst łaciński, oraz uzyskać jak największą poprawność i gładkość polszczyzny”⁴. W wyniku ekscerpcji otrzymano 67 leksemów, nie tylko pojedynczych wyrazów, lecz także związków wyrazowych, np. *rozbieżenie dróg* (Mt 22,9). Już na etapie

³ *Szesnastowieczne przekłady Ewangelii*, red. I. Winiarska-Górska, Warszawa 2010–2013; <http://ewangelie.uw.edu.pl/> [dostęp: 27.12.2013].

⁴ R. Pietkiewicz, *Pismo Święte w języku polskim w latach 1518–1638. Sytuacja wyznaniowa w Polsce a rozwój edytorstwa biblijnego*, Wrocław 2002, s. 218; <http://digital.fides.org.pl/Content/728/Pietkiewicz-Doktorat.pdf> [dostęp: 27.12.2013].

gromadzenia materiału zastosowano metodologię analizy polowej. W polskiej literaturze naukowej analiza leksyki oparta na jej podziale na pola leksykalno-semantyczne została wykorzystana m.in. przez Andrzeja Markowskiego, który uznał, że zależność między opracowywanymi przez niego wyrazami, reprezentującymi współnoodmianową leksykę współczesnej polszczyzny, „ma odzwierciedlać naiwno semantyczny stosunek do rzeczywistości językowej tzw. przeciętnego użytkownika języka”⁵. Omawianą metodę wykorzystywała Elżbieta Sękowska, tworząc tom 3 *Słownictwa pism Stefana Żeromskiego* pt. *Dom*⁶. To głównie jej praca stała się punktem wyjścia do pogrupowania wyekscerpowanych z Ewangelii leksemów w pola leksykalno-semantyczne.

W niniejszym tekście wykorzystano przyjętą przez autorkę metodę, czyli analizę tekstu pisanego i wydzielenie z niego jednostek leksykalnych odpowiadających przyjętym kryteriom – na tym etapie pracy uwzględniono jedynie rzeczowniki i wyrażenia o stałym charakterze, pomijając inne części mowy, dzięki czemu uzyskano pola paradygmatyczne. Badano wszystkie konteksty w Ewangeljach, w których występowały wyekscerpowane wyrazy, wybrane leksemy skonfrontowano z danymi zawartymi w *Słowniku polszczyzny XVI wieku*⁷ oraz *Słowniku staropolskim*⁸.

Wyekscerpowany materiał składa się na jedno makropole – ZAGOSPODAROWANIE PRZESTRZENI – w którym wydzielono następujące mniejsze pola znaczeniowe:

1. Budynki i ich części
2. Jednostki administracyjne i ich części, takie jak *miasto*, *wieś* i *ulica* czy *rozbieżenie dróg*

W obrębie pola BUDYNKI wydzielono podpola:

2.1. Budynki i pomieszczenia gospodarcze

⁵ A. Markowski, *Leksyka wspólna różnym odmianom polszczyzny*, Warszawa 1990, s. 84.

⁶ E. Sękowska, *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego*, t. 3, *Dom*, Kraków 2003.

⁷ *Słownik polszczyzny XVI wieku*, red. M.R. Mayenowa, t. 1–36, Wrocław 1966–Warszawa 2011.

⁸ *Słownik staropolski*, t. 1–11, red S. Urbańczyk (t. 1–9), W. Twardzik (t. 9–11), Warszawa 1953–Kraków 2002.

2.2. Budynki mieszkalne

2.3. Budynki użyteczności publicznej – świeckie i religijne

W ramach każdego z pól zostały też wydzielone mikropola zawierające nazwy części tych budynków:

2.1.1. Części budynków i miejsc gospodarczych

2.2.1. Części budynków mieszkalnych

2.3.1. Części budynków użyteczności publicznej (świeckich i religijnych)

Artykuł traktuje o leksemach z pola BUDYNKI i wymienionych podpól, z wyłączeniem podległych mikropól. Wśród 67 wyekscerpowanych z Biblii Leopolity leksemów dotyczących zagospodarowania przestrzeni znalazło się 21 leksemów lub określeń analitycznych (zwykle w postaci wyrażenia), stosowanych do nazwania różnych budynków, a także ich części. Spośród nazw części budynków tu uwzględniono tylko te, które w paralelnych kontekstach występują jako kontekstowe synonimy nazw całego budynku, np. *bojowisko* wobec *stodoła* czy *wieczernik* wobec *gmach*.

W przytoczonych przykładach mamy do czynienia z synekdochą, czyli takim rodzajem metonimii, który polega na użyciu nazwy części zamiast całości (*pars pro toto*). W wyniku takiego postępowania badawczego otrzymano 19 następujących leksemów, z podaną w nawiasie liczbą poświadczeń w Ewangeliach z Biblii Leopolity: *bojowisko* (1), *boisko* (1), *bożnica* (38), *brog* (1), *budowania* (4), *ciemnica* (15), *gmach* (1), *gospoda* (3), *grób* (48), *gumno* (2), *jaskinia* (2), *kościół* (32), *mieszkanie* (4), *pałac* (3), *ratusz* (8), *stodoła* (4), *synagoga* (2), *wieczernik* (3), *więzienie* (3). Dane frekwencyjne otrzymano, wpisując dany leksem w filtr programu Ewangelie, dzięki czemu można uzyskać wszystkie poświadczenia danego leksemu. Każdą z tak otrzymanych lokalizacji sprawdzono za pomocą przeglądarki wersetów równoległych, znajdującej się na stronie internetowej wspomnianego projektu, która umożliwia jednoczesny podgląd wybranego wersetu we wszystkich przekładach. I tak np. po znalezieniu w Biblii Leopolity w Ewangelii wg św. Mateusza 3,12 leksemu *bojowisko* wybrano dany werset w przeglądarce wersetów równoległych i otrzymano wyniki zestawione w tabeli 1.

Tabela 1. Konteksty z wyrazami *bojowisko*, *bojewisko* i *boisko* we fragmencie Mt 3,12 [wszystkie wyróżnienia w cytatach – M.S.]

Lokalizacja	Kontekst
1551	Tenci wás ochrci duchem świętem i ogniem w którego to ręce łopata je(go), a wyczyści-ć bojewisko swoje, i pszenicę swą do stodoły zgromadzi a plewę popáli ogniem *nieuga/sz/onem.
1553	Ten ci wás ochr<z>ci duchem świętem i ogniem *w którego ręce łopata] je(go), a wyczyści-ć * bojewisko] swoje, i *pszenicę swą] do *stodoły] zgromadzi a plewę popáli ogniem *nieuga{s}zonem.
1556	ktorego siedłeczka w ręce jego, i wyczysci boisko swoje, i zgromadzi pszenicę swoją do stodoły swojej, á plewy popali ogniem nieugaszonym.
1561	u ktore(go) w ręce jestci sierlęczka jego, á wyczyści bojowisko swoje, i zgromadzi pszenicę swoją do stodoły swojej, á plewy spali w ogniu nieugásistym.
1563	Ktorego łopátá jest w ręku jego, á będzie wyczyścił bojowisko swoje, i zbierze pszenicę swoją do gumna, á plewy spali ogniem nie ugaszonym.
1570	Ktorego łopátá w ręce jego, i wyczyści bojowisko swoje, á zbierze pszenicę swoją do gumná, zaś plewę spali ogniem nieugaszonym.
1572	Ktorego łopátá w ręce jego, i wyczyści bojowisko swoje, á zbierze pszenicę swoją do gumná, zaś plewę spali ogniem nieugaszonym.
1577	Ktorego łopátá w ręku jego, á wyczyści bojowisko swoje, i zbierze zboże † swoje † do gumná, á plewy spali ogniem nieugaszonym?
1593	ktorego łopátá w ręku jego, á wyczyści bojowisko swoje, i zgromadzi pszenicę swą do gumná, á plewy spali ogniem nieugaszonym.
1599	którego łopátá w ręku jego, á wyczyści bojowisko swoje, i zgromadzi pszenicę swą do gumná, á plewy spali ogniem nieugaszonym.

Tabelarycznie zestawione dane pokazują, że w paralelnych wersetach we wszystkich przekładach z wyjątkiem krakowskiego z 1556 roku pojawia się leksem *bojowisko* lub jego północnopolska odmiana *bojewisko*, obecna w obu przekładach królewieckich, co poświadcza regionalne zróżnicowanie w zakresie stosowania sufiksów *-’ow-* / *-’ew-*. Według *Słownika polszczyzny XVI wieku* *bojowisko* oznacza ‘miejsce młócki, klepisko’ i ma w tekstach XVI-wiecznych następujące synonimy: *gumienczysko*, *gumno*, *klepisko*. Spośród tych wyrazów jeden, mianowicie *klepisko*, wystąpił w glosie u Murzynowskiego. Tylko w przekładzie z 1556 roku pojawia się w wybranej lokalizacji *boisko*, które oznacza ‘miejsce, gdzie młóca zboże, klepisko’. A więc na gruncie języka polskiego *bojowisko* i *boisko* to synonimy, co potwierdzają także inne lokalizacje, jak werset 17 z 3 rozdziału Ewangelii wg św. Łukasza (Łk 3,17). W przekładzie Leopolicy brzmi on: „ktorego sierlęczką w ręce jego, i wyczyści **boisko** swoje: á zgromadzi pszenicę do stodoły swojej, á plewy spáli ogniem nieugásistym”.

Lokalizacje leksemów *boisko* i *bojowisko* w przekładzie Leopolicy oraz ich odpowiedniki w obu wskazanych paralelnych wersetach pozostałych przekładów przedstawia poniższa tabela.

Tabela 2. Lokalizacje leksemu *bojowisko* i *boisko* w Biblii Leopolicy i ich odpowiedniki w paralelnych wersetach pozostałych przekładów

Lokalizacja	Mt 3,12	Łk 3,17
1561	bojowisko	boisko
1551	bojewisko	– ⁹
1553	bojewisko	bojewisko
1556	boisko	bojewisko
1563	bojowisko	boisko
1570	bojowisko	bojowisko
1572	bojowisko	bojowisko

⁹ Znak „–” w tabelach oznacza brak przekładu danej Ewangelii w 1551 roku.

1563	gumno	spichlerz	gumno	gumno	gumno	gumno	piec
1570	gumno	gumno	gumno	gumno	gumno	gumno	piec
1572	gumno	gumno	gumno	gumno	gumno	gumno	piec
1577	gumno	spichlerz	stodoła	stodoła	gumno	gumno	piec
1593	gumno	spichlerz	gumno	gumno	gumno	gumno	piec
1599	gumno	spichlerz	gumno	gumno	gumno	gumno	piec

Według *Słownika polszczyzny XVI wieku* *gumno* to ‘część podwórza wraz zabudowaniami przeznaczona do młócenia i przechowywania [wyróżnienie moje – M.S.] zboża’. *Gumno* jest więc synonimem *boiska* czy *bojowiska*, co potwierdza również definicja słownikowa, w której wymienione są synonimy *gumna*.

W przytoczonych wyżej wersetach omawiany leksem określa jedynie miejsce składania zboża, a nie młócki. Innym synonimem *stodoły* jest *spichlerz*, co również zostało poświadczane w *Słowniku polszczyzny XVI wieku* – *spichlerz* to ‘budynek lub część budynku służąca do przechowywania zboża i innych artykułów żywnościowych’.

Gumno występuje głównie w przekładach późniejszych niż Biblia Leopolity, choć w tym ostatnim jest także poświadczane w dwóch lokalizacjach: Mt 6,26 i Mt 13,30. Konteksty potwierdzają synonimiczność tych leksemów. W późniejszych przekładach jest to najczęściej stosowany leksem na oznaczenie tego pomieszczenia.

Należy w tym miejscu wspomnieć o jeszcze jednym leksemie nazywającym pomieszczenie na siano lub zboże, który według *Słownika polszczyzny XVI wieku* jest również synonimem *stodoły*. *Brog*, o którym mowa, w Biblii Leopolity pojawia się raz, w Łk 12,28: „A jeśliż trawę która dzisiaj jest na polu, a nájutrz do brogu [wyróżnienie moje – M.S.] bywa włożona, Pan Bog tak przyodziewa, jako dáleko więcej was małej wiary?”

W paralelnych wersetach w pozostałych przekładach pojawiają się *piec* (1553, 1563, 1570, 1572, 1593, 1599) oraz *sztog* (1556). Synonimia zachodzi w wypadku leksemu *sztog* (*stog*), jednak pierwszy z przywołanych leksemów świadczy o odmiennej redakcji tekstu.

Można go w tym miejscu potraktować wyłącznie jako kontekstowy odpowiednik, a nie synonim omawianych leksemów.

Spośród wyżej wymienionych leksemów *spichlerz* i *stodoła* są zapożyczeniami. Na gruncie języka polskiego *spichlerz* został przejęty wraz ze znaczeniem z języka niemieckiego w XV wieku. Wyraz *stodoła* był znany już w XIV wieku, a został przejęty ze staro-wysokoniemieckiego¹⁰. Pozostałe – *gumno*, *brog*, *boisko*, *bojowisko*, a także wyjątkowy w tym kontekście *piec* – są natomiast wyrazami rodzimymi, odziedziczonymi z prasłowiańszczyzny. W wymienionych lokalizacjach tłumacze wykorzystywali głównie wyrazy polskie. Tak jest np. w wypadku leksemu *gumno*. Rejestrowany jest już od XIV wieku, podobnie jak zapożyczenie *stodoła*. Jest starszy od XV-wiecznego zapożyczenia *spichlerz*, a jego frekwencja wśród określeń miejsca młócki i przechowywania zboża w omawianych tłumaczeniach jest najwyższa, co ukazuje poniższa tabela:

Tabela 4. Frekwencja określeń miejsca młócki i przechowywania zboża w poszczególnych przekładach

Lokalizacja	Miejsce młócki zboża	Miejsce przechowywania zboża
1561	bojowisko (1) boisko (1)	gumno (2) stodoła (4) brog (1)
1551	bojowisko (1)	stodoła (1)
1553	bojewisko (2)	stodoła (6) piec (1)
1556	bojowisko (1) boisko (1)	stodoła (1) sztog (1)
1563	bojowisko (1) boisko (1)	gumno (5) spichlerz (1) piec (1)
1570	bojowisko (2)	gumno (6) piec (1)

¹⁰ Por. W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005, s. 578.

1572	bojowisko (2)	gumno (6) piec (1)
1577	bojowisko (1) boisko (1)	gumno (3) stodoła (2) spichlerz (1) piec (1)
1593	bojowisko (2)	gumno (5) spichlerz (1) piec (1)
1599	bojowisko (2)	gumno (5) spichlerz (1) piec (1)

Wśród leksemów określających miejsce młócki najwyższą frekwencję ma wyraz *bojowisko* / *bojewisko*. Pojawia się on łącznie 15 razy. Jeśli chodzi o określenia miejsca przechowywania zboża, najczęściej pojawia się *gumno* (32), a następnie *stodoła* (21), *spichlerz* (4), *brog* (1), natomiast *piec*, który świadczy o odmiennej redakcji tekstu i jest wyłącznie odpowiednikiem pozostałych wyrazów, pojawia się 7 razy.

Wysoka frekwencja leksemów rodzimych może świadczyć o chęci wiernego oddania oryginalnej lub łacińskiej wersji Pisma Świętego za pomocą rodzimego właśnie słownictwa, a tym samym o dbałości o rozwój polszczyzny, w niewielkim stopniu nacechowanej słownictwem zapożyczonym.

Ciekawą zależność między poszczególnymi przekładami XVI-wiecznymi ukazuje analiza leksemów oznaczających świątynię, dom modlitwy. Najczęściej pojawia się tu leksem *bożnica*. Jego frekwencję w Ewangeliach z Biblii Leopoldy oraz frekwencję wyrazów występujących w paralelnych wersjach pozostałych przekładów przedstawione są w tabeli 5.

Tabela 5. Frekwencje leksemu *bożnica* w Biblii Leopolity i jego odpowiedników w paralelnych wersetach pozostałych przekładów

Ewangelia	Leksem
1561	bożnica (38)
1551	–
1553	bożnica (40)
1556	bożnica (34); synagoga (1)
1563	bożnica (34); zgromadzenie (3); schadzki (1); zebranie (1)
1570	szkoła (37)
1572	szkoła (37)
1577	zgromadzenie (38); dom dla zgromadzenia (1); zebranie (1)
1593	bożnica (37)
1599	bożnica (36)

Wyraz *bożnica* w Biblii z 1561 roku wystąpił 38 razy. W makropolu ZAGOSPODAROWANIE PRZESTRZENI jest on jednym z leksemów o najwyższej frekwencji, na co wpływa charakter tłumaczonego dzieła. *Bożnica* to określenie ‘świątyni, domu modlitwy, miejsca nauczania wiary’, a jego synonimami według *Słownika polszczyzny XVI wieku* są: *cerkiew, kościół, synagoga, szkoła*. *Synagoga* pojawia się w wersecie równoległym w przekładzie z 1556 roku (Mk 12,39: „i ná pierwszych kátedrach siádać w synágogách, i pierwsze siádanie niá wieczorzách”) oraz w podstawie greckiej i łacińskiej, natomiast *szkoła* w większości wersetów równoległych z przekładów Budnego. Tłumacz konsekwentnie wybiera określenie, które wskazuje na jedno z przeznaczeń budynku, mianowicie: miejsce nauczania prawd wiary. *Słownik polszczyzny XVI wieku* notuje również inne znaczenie *bożnicy*

– ‘zebranie, zgromadzenie wiernych; ogół wyznawców jakiegoś wyznania religijnego’ – a więc *bożnica* jest leksemem polisemicznym. Przy tym znaczeniu pojawiają się takie synonimy, jak: *kościół*, *synagoga*, *szkoła*, *zebranie*, *zgromadzenie*. Tłumacze protestanckich XVI-wiecznych przekładów Ewangelii (Budny, Czechowic) stosowali te synonimy (*szkoła* – oba przekłady Budnego, *zgromadzenie/zebranie* – konsekwentnie w przekładzie z 1577 roku), ale w znaczeniu ‘miejsce kultu’. Znaczenie to było charakterystyczne dla wyznawców protestantyzmu, którzy „starali się przybliżyć postulowane przez siebie pojęcie ‘kościola’ jako wspólnoty”¹¹. O tym, że leksem *zgromadzenie* oznaczał ‘ogół wiernych, wspólnotę’, świadczy m.in. zastosowanie go w Łk 7,5 w przekładzie z 1577 roku, w którym napotykamy ciekawe wyrażenie *dom dla zgromadzenia*. Stan ten ukazuje tabela 6.

Tabela 6. Leksem *bożnica* i jego synonimy w Łk 7,5
[wyróżnienie moje – M.S.]

Ewangelia	Kontekst
1553	Abowiem ci [on] miłuje naród nasz, i on ci nam bożnicę zbudował,
1556	Abowiem miłuje naród nasz, i bożnicę on nam zbudował.
1561	Abowiem miłuje naród nasz, i onże nam Bożnicę zbudował.
1563	Abowiem naród nasz miłuje, i onżeć nam zbudował bożnicę .
1570	Miłuje bo naród nasz, i szkołę on zbudował nam.
1572	Miłuje bo naród nasz, i szkołę on zbudował nam.
1577	Abowiem naród nasz miłuje, i onże nam zbudował dom dla zgromądzenia .
1593	Abowiem naród nasz miłuje: i onże nam zbudował bożnicę .
1599	Abowiem naród nasz miłuje: i on nam zbudował bóżnicę .

¹¹ I. Winiarska, *Słownictwo religijne polskiego kalwinizmu od XVI do XVIII wieku*, Warszawa 2004, s. 275.

Dom oznacza tu miejsce, w którym może przebywać *zgromadzenie*. Należy jednak zwrócić uwagę na metaforyczne ujęcie miejsca, w którym Żydzi modlą się i słuchają nauk. Nie chodzi tu bowiem o budynek *sensu stricto*, lecz o pewną wspólnotę (zgromadzenie). Można uznać, że w tym samym znaczeniu występuje *bożnica* (i jej synonimy) w J 9,22: „To mówili rodzicy jego, bo się báli żydów. Abowiem już się byli spiknęli żydowie, iż jeśliby go kto wyznawał być Krystusem, áby z bożnice był wyłączon” (werset z przekładu z 1561 roku) lub w J 12,42: „A wszákoż i książąt wiele ich uwierzyło weń: ále dla Fáyryzeuszow nie wyznawali, áby nie byli z bożnic wyrzuceni” (1561). Wyraz *bożnica* nie tylko ma więc różne synonimy w XVI-wiecznych przekładach Ewangelii, ale i jest wieloznaczny. Na uwagę zasługuje fakt, że tłumacze przekładów protestanckich (Budny i Czechowic) stosowali leksemy charakterystyczne dla swojego wyznania. Inaczej sprawa przedstawia się z Biblią brzeską i przekładem z 1553 roku. Ich tłumacze posługiwali się słownictwem stosowanym też w przekładach katolickich.

Ostatnim uwzględnionym tu wyrazem obrazującym, w jaki sposób opisywano w XVI-wiecznej leksyce biblijnej realia miejsc, w których żył i nauczał Jezus Chrystus, jest *ratusz*, a jego lokalizacje i odpowiedniki lub synonimy w wersetach równoległych innych przekładów przedstawia tabela 7.

Tabela 7. Lokalizacje leksemu *ratusz* w Biblii Leopolicy i jego odpowiedniki lub synonimy w paralelnych wersetach pozostałych przekładów

Lokalizacja	Mt 27,27	Mk 15,16	J 18,28	J 18,29	J 18,33	J 19,4	J 19,9
1561	ratusz	ratusz	ratusz	z ratu- sza	ratusz	(z) ratu- sza	ratusz
1551	ratusz	–	–	–	–	–	–
1553	ratusz	pałac, który jest ratu- szem	ratusz	(na) dwór	ratusz	(na) dwór	ratusz
1556	ratusz	sień ratu- szowa	ratusz	(na) dwór	ratusz	z domu	ratusz

1563	ratusz	dwór to jest ratusz	ratusz	(na) dwór	ratusz	(na) dwór	ratusz
1570	dwór	dwór to jest ratusz	ratusz	(na) dwór	ratusz	(na) dwór	ratusz
1572	dwór	dwór to jest ratusz	ratusz	(na) dwór	ratusz	(na) dwór	ratusz
1577	ratusz	podwórze, które jest ratuszem	ratusz	brak słowa	ratusz	(na) dwór	ratusz
1593	ratusz	sień ratuszna	ratusz	(na) dwór	ratusz	(przed) ratusz	ratusz
1599	ratusz	sień ratuszna	ratusz	z ratusza	ratusz	(przed) ratusz	ratusz

Ratusz jest leksemem użytym przez Leopolitę w Ewangeliach 7 razy na określenie miejsca urzędowania władzy świeckiej, m.in. Piłata i Kajfasza. Leksem ten funkcjonuje w polszczyźnie od XV wieku, a został zapożyczony ze średnio-wysoko-niemieckiego (*rathus*, dziś niem. *Rathaus*, złożenie leksemów *rat* ‘rada’ i *hus* ‘dom’)¹². W podstawie greckiej występuje leksem *praitorion*, który z kolei jest zapożyczeniem z łacińskiego *praetorium* ‘siedziba rady miejskiej i sądu, ratusz, budynek będący siedzibą władz miejskich’. Stosowanie niemieckiego zapożyczenia przez tłumaczy może wynikać z zakorzenienia tego leksemu w języku polskim. Wpływy języka niemieckiego były widoczne już w XIII wieku, co było związane z osadnictwem niemieckim. Wpłynęło ono na kształtowanie się miast i terminologii z nim związanej. Być może tłumacze dążyli do tego, aby Pismo Święte w języku narodowym było jak najlepiej rozumiane przez odbiorców, w związku z czym zrezygnowali z zapożyczenia z języka łacińskiego na rzecz wyrazu dobrze znanego.

¹² Por. W. Boryś, *op.cit.*, s. 511.

W wersetach równoległych obok ratusza pojawiają się leksemy: *pałac*, *dwór*, *dom*, *sień ratuszna / ratuszowa*. *Pałac* to ‘wielki, bogaty, ozdobny budynek; palatium; rezydencja władcy, magnata lub dostojnika’. Jest to zapożyczenie z łacińskiego – *palatium*, które znaczy tyle co ‘dwór cesarski’. Nazwa pochodzi od jednego z rzymskich wzgórz Palatium, na którym znajdowała się siedziba cesarzy rzymskich¹³. Na gruncie języka polskiego leksem *pałac* pojawia się prawdopodobnie jednocześnie z leksem *ratusz*, a znaczenia obu wyrazów są rozłączne, bo *pałac* oznacza ‘wielki, bogaty budynek’, a nie siedzibę władzy, dlatego pojawiają się takie sformułowania, jak w Ewangelii według św. Marka 15,16 w przekładzie z 1553 roku: „Gdzie téż [żołnierze] powiedli Jesusa *wewnątrz Pałacu, który jest Rathuszem] i zwołająą wszystkę rotę”.

W przekładach z 1553, 1556, 1563, u Budnego oraz w przekładzie Wujka z 1593 roku w wersecie J 18,29 i J 19,4 (tu z wyłączeniem przekładów z 1556 i 1593 roku) pojawia się leksem *dwór* w wyrażeniu przyimkowym: *na dwór*. W J 19,4 w przekładach z 1561, 1593 i 1599 zastosowano wyrażenia *z ratusza* albo *przed ratusz*. Przytoczone wyrażenia wskazują, że leksemy *dwór* i *ratusz* nie są w wymienionych lokalizacjach synonimiczne. Nazywają dwa różne desygnaty. *Dwór* można tu potraktować jako otwartą przestrzeń przed ratuszem. W *Słowniku polszczyzny XVI wieku* można znaleźć jednak następujące znaczenia słowa *dwór*: ‘1. dom mieszkalny, budynek; siedziba szlachcica, właściciela majątku ziemskiego; majątność, posiadłość ziemska; 2. pałac, zamek, rezydencja; ewentualnie miejsce czasowego pobytu panującego; siedziba zwierzchnika świeckiego lub duchownego’. Wśród synonimów nie został wymieniony *ratusz*, a więc ostatecznie omawiany leksem uznano w niniejszej pracy za odpowiednik, a nie ścisły synonim. Leksemy *pałac* oraz *dwór* można traktować jako hiperonimy oznaczające okazały budynek, a wyraz *ratusz* (mający znaczenie węższe) – jako jeden z hiponimów.

W artykule przedstawiono sposoby gromadzenia i analizy materiału leksykalnego z XVI-wiecznych przekładów Ewangelii, a także omówiono kilka przykładów z pola semantycznego BUDYNKI. Stanowią one część zebranego materiału, który jest przedmiotem badań nad słownictwem XVI-wiecznych przekładów Ewangelii. Ich leksyka jest

---

¹³ *Ibidem*.

bardzo bogata i potwierdza, że tłumacze, opisując realia życia krain, w których żył Jezus Chrystus, stosowali leksemy rodzime lub zapożyczenia funkcjonujące wśród użytkowników języka polskiego XVI wieku. Na kształt tłumaczenia miało również wpływ wyznanie tłumacza oraz wybrana przez niego podstawa tłumaczenia – Wulgata lub wersja oryginalna Pisma Świętego.

Brog – gumno – stodoła – about the names of buildings in the Polish translations of Gospels in the 16th century

SUMMARY

The 16th century was the golden age of the Polish Catholic and Protestant translations of the Gospels. Their lexis is the perfect source of knowledge about land, where Jesus lived and preached. To describe the reality of ancient Palestine translators used the proper lexis for Polish reality of the 16th century. The aim of paper is to analyse the lexis concerning various buildings: secular and sacral public places (*ratusz, sień ratuszna, bożnica*), and agricultural structures (*brog – gumno – stodoła*). The lexis was selected from ten Gospels translated into Polish in the 16th century, which are available thanks to the project *Szesnastowieczne Przekłady Ewangelii*, conducted at the Faculty of Polish Philology at the University of Warsaw. The lexical field theory was used in this research. It was important to show synonymy, differences between the translations, etymology of lexis and the strength of chosen words.

Key words: Bible, buildings, lexical field theory, New Testament, the Polish translation of gospels, the 16th century.

O Autorce:

Martyna Sabała - doktorantka w Instytucie Języka Polskiego na Wydziale Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego. Pracuje na stanowisku bibliotekarza w Bibliotece Instytutu Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk. Interesuje się historią języka polskiego (zwłaszcza XVI-wiecznymi przekładami Ewangelii na język polski), językiem pisarzy i komunikacją naukową. Publikacje: *Wymoczek versus niczciwiara - pejoratywne określenia człowieka w Pióropuszu Mariana Pilota*, „StRuNa. Biuletyn Młodych Naukowców” 2012, nr 1; *Analogowa i cyfrowa komunikacja naukowa w Polskiej Akademii Nauk*, „Nauka” 2013, nr 4.

E-mail: martyna.sabala@gmail.com